

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานวิจัยนี้ มีแนวคิดหลักเป็นแนวทางการอธิบายปัญหา 3 แนวคิดด้วยกัน คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการราชาชาตนิยมในฐานะกลไกการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ
2. ทฤษฎีสื่อสารเชิงบริบททางสังคม
3. แนวคิดเรื่องการสร้างสภาวะการครองอำนาจของชนชั้นครอบงำ (hegemony) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) และหลุยส์ อัลตุสเซอร์ (Louis Althusser)

ดังมีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการราชาชาตนิยมในฐานะกลไกการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ

เป็นการอธิบายให้เห็นถึง การที่รัฐนำศาตนิยมมาเป็นกลไกในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐเผยแพร่สู่ประชาชน ในที่นี้จึงจะชี้ให้เห็นถึง

- ก. การสร้างอุดมการณ์ของรัฐ
- ข. ความสำคัญของศาตนิยม ในฐานะ เป็นสารที่บรรจุอุดมการณ์ของรัฐที่เผยแพร่สู่ประชาชน
- ค. การนำศาตนิยมมาเป็นกลไกในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐอธิบายได้ดังนี้

ก การสร้างอุดมการณ์ของรัฐ

คำว่า อุดมการณ์ มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

"อุดมการณ์ หมายถึง อุดมคติอันสูงส่งที่มุ่งจูงใจมนุษย์ให้พยายามบรรลุถึง"

(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๔, หน้า 928)

"อุดมการณ์ หมายถึง แบบฉบับของความคิดความเชื่ออันมีแบบแผน ซึ่งมุ่งอธิบายสภาพการณ์อันสังคมที่เป็นมาแล้วในอดีต ที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน และที่จะเป็นไปในอนาคต (ชัยอนันต์ สมุทวณิช : 2515, หน้า 12)

"อุดมการณ์ หมายถึง แนวนโยบายที่บุคคลกลุ่มหนึ่งยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ และถ้าบุคคลกลุ่มนั้น คือ ประชาชนทั้งหมด ดังนั้น อุดมการณ์ที่ชาวไทยทั้งประเทศยึดถือร่วมกันก็เรียกว่าเป็น อุดมการณ์ของรัฐ" (กระมล ทองธรรมชาติ : 30 พ.ค. 2527, หน้า 15)

ส่วนคำว่า รัฐ มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

"รัฐ" (กระมล ทองธรรมชาติ และสิบบนนท์ เกตุทัต : 2522, หน้า 8) หมายถึง กลุ่มบุคคลซึ่งอยู่ร่วมกัน และมีความผูกพันต่อกันอย่างเป็นปึกแผ่น โดยมีความสมัครสมานสามัคคีระหว่างกันมากกว่าความผูกพันกับกลุ่มอื่นหรือชุมชนอื่น มีการประสานประโยชน์และการร่วมมือระหว่างกัน อยู่ภายใต้ระบบการปกครอง อำนาจอธิปไตย นโยบาย และกฎหมายต่างๆอย่างเดียวกันและยึดมั่นอุดมการณ์แห่งรัฐร่วมกัน

แต่ความหมายของรัฐ ในการวิจัยนี้หมายความว่า 2 ประการ คือ

1. รัฐ อาจใช้แทนที่กับคำว่า "ชาติ" หรือ ประชาชนที่อยู่ในชุมชนแห่งรัฐร่วมกัน
2. รัฐ หมายถึง รัฐบาล หรือ ชั้นผู้ปกครอง

จากความหมายเหล่านี้ จึงสรุปคำจำกัดความ อุดมการณ์ของรัฐบาลการศึกษาได้ว่า

"อุดมการณ์ของรัฐ หมายถึง ระบบความคิดที่อธิบายเป้าหมายสูงสุดของชาติ เป็นแนวทางที่ชนานชาติพึงยึดถือเป็นส่วนรวม และเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน ทั้งนี้เพื่อบรรลุถึงซึ่งเป้าหมายอันสูงสุดของชาติ"

อุดมการณ์จึงมีบทบาทและความสำคัญต่อรัฐ เนื่องมาจากคุณสมบัติของอุดมการณ์ดังนี้ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ : 2529, น.76)

- อุดมการณ์ เป็นระบบของความคิดที่มีคุณค่าที่แน่นอนอันหนึ่งในตัว (เช่น แนวทางสันติ ความเป็นธรรม)

- เมื่อเวลาเสนอต่อมหาชน ก็ต้องมีหลักการบางอย่างประกอบอยู่เบื้องหลัง เช่น ท้าวมต้องใช้แนวทางสันติ

- ต้องแสดงให้เห็นว่า ทั้งบุคคลและกลุ่มจะได้ประโยชน์ทั้งส่วนตัวโดยตรง และส่วนรวมจากอุดมการณ์นั้นอย่างไร

- กระตุ้นให้เกิดสภาวะเตรียมพร้อมทางจิตใจเรียกร้องความกระตือรือร้น เช่น ถึงเวลาที่เราจะต้องพร้อมากัน...

- สร้างความรู้สึกร่วม เรา ขึ้นมาแทน ฉัน และระบุอย่างชัดเจนว่ามีใครบ้างในกลุ่ม เรา เช่น "พี่น้องชาวไทยทั้งหลาย" คนที่จะมารวมกลุ่มเป็น เรา ได้นั้นจะต้องมีคุณค่า ค่านิยม ชื่นชอบด้วยบางอย่างร่วมกัน

- อุดมการณ์เป็นเรื่องที่เรียกร้องให้คนเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจ วิธีการที่ใช่เป็นการโน้มน้าวชักชวน เป็นการปลุกฝัง ไม้ชกการบีบบังคับ และไม่มีบทลงโทษ

แต่ทั้งนี้ รัฐบาล ก็คือ ผู้สร้าง หรือ กำหนดอุดมการณ์ที่ไม่ต้องการผลประโยชน์เป็นเงิน แต่มีวัตถุประสงค์ที่ต้องการสร้างความศรัทธา ความร่วมมือ และทัศนคติที่ดีต่อรัฐ อุดมการณ์จึงถูกสร้างขึ้นเพื่อสนองวัตถุประสงค์ที่รัฐต้องการ ฉะนั้น อุดมการณ์ของรัฐจะต้องมีลักษณะดังนี้ ต้องมีผู้นำ หรือผู้ชี้นำความคิด ซึ่งก็คือ หัวหน้าของชนานชาติ ได้แก่ รัฐบาล ซึ่งเป็นผู้สร้าง หรือ ประกาศอุดมการณ์ของรัฐ

ต้องเป็นอุดมการณ์ที่ชาวไทยทั้งประเทศยึดถือร่วมกันและเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

งานการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ก็จะมีเหมือนกับกระบวนการสร้างงานชิ้นหนึ่งๆ ซึ่ง
อุดมการณ์ที่มีกระบวนการผลิตดังนี้ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ : 2529, หน้า 35)

อุดมการณ์เป็นระบบจิตสำนึก เป็นผลผลิตที่มีกระบวนการผลิต (production) และ
กระบวนการผลิตใหม่(reproduction) ของผลผลิตนั้นๆ วัตถุดิบที่นำมาใช้ในการ
ผลิต ได้แก่ บรรดาความคิด ความเข้าใจ ตัวแทนและสัญลักษณ์ ฯลฯ แต่เนื่องจาก
ผลผลิตชนิดนี้เป็นนามธรรม จะมองเห็นได้ก็ต่อเมื่อได้แสดงตัวออกมาเป็นรูปธรรมอื่นๆ
เช่น คำพูด ข้อเขียน ภาษามือ ฯลฯ ซึ่งผลผลิตทางอุดมการณ์นี้อาจจะสอดคล้อง หรือ
ตรงกันข้ามกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ขึ้นอยู่กับชนิดอุดมการณ์นั้นๆ ซึ่งผลผลิตที่ถือว่า
เป็น อุดมการณ์ จะประกอบด้วย

1. ระบบความคิด
2. ความรู้สึก เช่น ความต้องการ
3. ความพร้อมที่จะลงมือกระทำ

และ เพราะอุดมการณ์ เป็นสิ่งที่ทำให้สังคมรวมตัวกันอยู่ได้ ในขณะที่มีการแตกแยกทาง
ชนชั้นและมีผลประโยชน์ทางชนชั้นขัดแย้งกันอยู่ ด้วยเหตุนี้อุดมการณ์ของรัฐ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ
: 2529, หน้า 47) จึงทำหน้าที่คล้าย "ปูนซีเมนต์" ในการเชื่อมรอยต่อระหว่างชนชั้นปกครอง
กับชนชั้นที่ถูกปกครอง ทำให้ดูเหมือนว่า "จุดเชื่อมทางอุดมการณ์" เป็นผลประโยชน์ของทั่วทั้ง
สังคม

รัฐจึงเห็นความสำคัญ และความจำเป็นของการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ แต่เพราะ
อุดมการณ์เป็นนามธรรม รัฐจึงต้องนำเสนออุดมการณ์ผ่านสารที่เป็นรูปธรรม คำขวัญจึงถูกนำมา
ใช้เพื่อทำให้เป็นสารรูปธรรมที่บรรจุอุดมการณ์มาเสนอสู่ประชาชน

ข. ความสำคัญของคำขวัญ ในฐานะเป็นสารที่บรรจุอุดมการณ์ของรัฐที่เผยแพร่สู่ประชาชน

คำว่า "คำขวัญ" ตรงกับคำว่า Slogan ในภาษาอังกฤษ แต่เดิมคำขวัญอาจมีความหมายตรงตามตัว คือ คำที่เป็นขวัญ หมายความว่า คำใดมีค่าควรยึดถือประจําใจ ก็ถือเป็นคำขวัญ

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525.(หน้า 187) อธิบายว่า "คำขวัญ หมายถึง ถ้อยคำที่แต่งขึ้นเพื่อเตือนใจหรือเพื่อเป็นสิริมงคล"

นววรรณ พันธุเมธา(2527, น.26) "คำขวัญ คือ คำกล่าวเพื่อชี้แนะแนวทางปฏิบัติ ที่มีขนาดสั้น

อวยพร พาณิช(2533, น.9)ได้ให้คำจำกัดความว่า "คำขวัญ คือ ถ้อยคำลักษณะหนึ่งที่ได้รับการประดิษฐ์ขึ้นเพื่อจูงใจผู้รับสาร ทั้งในด้านการประชาสัมพันธ์ การปลุกฝังหรือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อสถาบัน เพื่อฝึกความคิดรวบยอด ำให้ผู้รับสารสะดูดตา และจดจำชื่อและคำได้โดยง่าย"

The New Webster Dictionary of the English Language(1965,p.750) ได้อธิบายคำขวัญว่า เป็นเสียงร้องในสงคราม หรือ การรวบรวมคำ หรือวลีของกลุ่มชนพวกหนึ่ง เป็นคำยึดถือของทหารในสงคราม เป็นคำคมประจำพรรคการเมือง และข้อความในการโฆษณา

ในที่นี้จึงสรุปความหมายของคำขวัญ ดังนี้

คำขวัญ หมายถึง ถ้อยคำสั้นๆที่ขมวดแนวคิด หรือ ข้อความสำคัญที่จะใช้ชักจูงการสื่อสารเพื่อชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติ หรือ อาจแสดงจุดประสงค์อย่างชัดเจน หรือเป็นการแนะให้คิด อาจใช้คำอื่นๆ ที่มีความหมายเดียวกับคำขวัญ เช่น คำว่า คติ ภาษิต เป็นต้น

คำขวัญจึงเป็นสารที่รัฐนำมาใช้เพื่อบรรจุอุดมการณ์ อันจะนำไปสู่การยอมรับและการปฏิบัติตามของประชาชน ทั้งนี้เพราะคำขวัญมีคุณลักษณะ คุณสมบัติและหน้าที่ที่ดี ดังนี้

ลักษณะของคำขวัญที่ดีในแง่การสื่อสาร

อวยพร พาณิช (2533, น.8) กล่าวว่า

คำขวัญที่ดี ต้องกระทบใจผู้รับสาร ทำให้ผู้รับสารสนใจและจดจำคำขวัญนั้นได้ทันที และ /หรือเป็นการอ้างเตือนผู้รับสารให้ไม่ลืมข้อเด่นในคำขวัญนั้น เช่น ข้อมูลที่สำคัญ ที่ต้องการเสนอ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสื่อที่ใช่ ตำแหน่งคำขวัญในสื่ออวัจนภาษาดี เช่น ตัวอักษร สี และที่สำคัญได้แก่ วัตถุประสงค์ในการสร้างคำขวัญนั้น

อายุของคำขวัญ

อายุการใช้งานของคำขวัญในการสื่อสารมักจะเป็นระยะเวลาสั้นๆ จะมีการเปลี่ยนแปลงคิดค้นคำขวัญใหม่ที่มีความทันสมัยและทันต่อเหตุการณ์ นอกเสียจากว่าคำขวัญเก่าจะประสบความสำเร็จในการสื่อสาร ก็จะได้รับการคงไว้และเพิ่มเติมให้มีน้ำหนักและมีความทันสมัยยิ่งขึ้น

คุณสมบัติของคำขวัญ

คำขวัญสามารถถ่ายทอดความหมายอันลึกซึ้งสู่ผู้รับสาร โดยใช้ข้อความสั้นๆ กระชับรัดกุม เป็นการประหยัดเวลา ประหยัดถ้อยคำแต่ได้ความหมายครบถ้วน และชัดเจนยิ่งกว่าการอธิบายด้วยถ้อยคำยืดยาว เป็นเครื่องผ่อนความรุนแรงของถ้อยคำ ไม่ต้องพูดตรงๆ หาระคายทุ

หน้าที่ของดาชวัณ

1. เป็นเครื่องมือในการศึกษา อบรม โดยไม่จำเป็นต้องบอกกล่าวโดยตรงแต่จะนำชัสดาชวัณช่วยทำให้เกิดแนวคิดที่จะแก้ปัญหาที่คลุมเครือ และเป็นเสมือนเครื่องควบคุมพฤติกรรมของสังคมไทยให้ดำเนินมาอย่าง เป็นระเบียบ

2. เป็นเครื่องมือสื่อภาพสังคม เพราะเราสามารถศึกษาเรื่องราว เหตุการณ์ต่างๆ ในอดีตได้จากสื่อดาชวัณ เช่น ดาชวัณสมัยสุโขทัยที่ว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" ซึ่งเป็นการบอกให้ทราบว่าเป็นยุคสมัยที่เมืองไทยอุดมสมบูรณ์ มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นแกนหลักของสังคม หรือเป็นการบอกโดยนัยว่าคนที่อยู่ในสมัยสุโขทัยไปทั่ว (ในเมืองไทย) ก็จะไม่อดตาย เพราะสามารถหาอาหารได้ทั่วๆ ไป และดาชวัณ ว่า "ข้าวยากหมากแพง" ก็บ่งบอกให้ทราบว่าเป็นช่วงที่เมืองไทยเกิดวิกฤตการณ์ มีผลให้สินค้ามีราคาสูง และบ่งบอกให้ทราบอีกว่า คนไทยในยุคนั้นคงมีความเป็นอยู่ที่ไม่ค่อยสะดวกสบาย

3. เป็นเครื่องมือสื่อภาษา เนื่องจากประโยชน์ของดาชวัณที่สามารถถ่ายทอดความหมายอันลึกซึ้งสู่ผู้รับสารโดยใช้ข้อความสั้นๆ กระชับรัดกุม เป็นการประหยัดเวลา ประหยัดถ้อยคำ แต่ได้ความหมายครบถ้วนและชัดเจนยิ่งกว่าการอธิบายด้วยถ้อยคำยืดยาว

4. เป็นการชักชวน โน้มน้าวใจ โดยดาชวัณจะบอกให้ทราบว่าจะชักชวนให้ทำอะไร อาจจะมีการอธิบายโดยสื่อ หรือบริบทอื่นๆ ที่ผู้รับสารเข้าใจในสภาพเหตุการณ์ที่ต้องมีการชักชวน เช่นนั้น และเป็นการชี้ให้เห็นว่าถ้าทำตามที่จะชักชวนจะก่อให้เกิดผลดีต่อตนเองและส่วนรวม โดยการชักชวนจะเขียนเป็นดาชวัณสั้นๆ ที่มีความหมายลึกซึ้ง มีสัมผัสคล้องจองทำให้อ่านง่าย ซึ่งการชักชวนในบางครั้งมีได้มีเจตนาจะให้ผู้รับการชักชวนลงมือปฏิบัติตามทันทีทันใด หากแต่ต้องการให้ติดตามติดตาม ใจได้ซึ่งอาจจะนำไปสู่การปฏิบัติตามในภายหลัง หรือ ปฏิบัติตามเมื่อมีคำสั่ง หรือข้อบังคับใดๆ ออกมา

ด. การนำคำขวัญมาเป็นกลไกในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ

ในกระบวนการสื่อสารเนื้อหา หรือ อุดมการณ์สู่ประชาชนนั้น รัฐได้นำคำขวัญมาเป็นกลไกของรัฐ คำขวัญเป็นสารที่บรรจุอุดมการณ์ของรัฐที่แฝงมาในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ไม่เป็นการบังคับ แต่คำขวัญนั้นจะต้องเป็นสารที่มีผลต่อการชักชวนประชาชนผู้รับสารนั้น ด้วยการที่รัฐหาวิธีการเผยแพร่อุดมการณ์ให้เป็นที่ยอมรับ รัฐจึงมีวิธีการสำคัญอยู่ 3 วิธี ดังนี้ (กรมลทองธรรมนูญ)

1. การบีบบังคับ ได้แก่ การรื้อกำลังอำนาจที่มีอยู่บีบบังคับให้เกิดภาวะจำยอม และไม่มีทางเลือกอื่นใด
2. การขู่เชิญ ดูกตาม ได้แก่ การสร้างให้เกิดความหวาดกลัว ประหวั่นพรันพรั้ง และหมกกำลังใจที่จะต่อต้าน
3. การปลุกฝัง ได้แก่ การสร้างอุดมการณ์ให้เป็นที่เชื่อถือและเกิดความศรัทธา เช่น ด้วยการชี้ให้เห็นผลดี ช้อที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ความมั่นคง ความปลอดภัย และชี้ให้เห็นถึงผลที่พึงจะได้รับ

ในสภาพสังคมไทยที่เป็นสังคมแบบเครือญาติ การดำเนินการให้อุดมการณ์ของรัฐบังเกิดผลในทางปฏิบัตินั้นวิธีการปลุกฝังจึงเป็นวิธีการที่เหมาะสม และในเมื่อรัฐบาลเป็นเจ้าของสาร(คำขวัญ) และเป็นผู้ควบคุมสื่อมวลชน รัฐบาลจึงสามารถใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่อุดมการณ์ของรัฐ ดังนั้น รัฐจึงนำคำขวัญทุกน้าเสนอผ่าน สื่อมวลชน เพื่อเข้าถึงมวลชนด้วยวิธีการโฆษณาและการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนต่างๆ คือ

- สื่อสิ่งพิมพ์ โดยเป็นส่วนหนึ่งของก้อยคำอยู่ในสิ่งพิมพ์ เช่น คำขวัญประจำหนังสือพิมพ์ หรือ เป็นแผ่นป้ายคำขวัญ โดยติดตามสถานที่ต่างๆ เช่น ผนังตึก บ้ายรถเมล์
- สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น รายการทางวิทยุและโทรทัศน์

ซึ่งอุดมการณ์ของรัฐที่ปรากฏในคำขวัญจะแสดงให้เห็นถึง(กาญจนา แก้วเทพ : 2529, หน้า 72)

1. การสร้างความชอบธรรมให้กับสังคม หรือกลุ่มที่ยึดถืออุดมการณ์ โดยการอ้างอิงว่า รัฐบาลอิงอยู่กับหลักการและคุณค่าต่างๆ ที่ยอมรับกัน โดยการแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลทำเพื่อผลประโยชน์ของชาติ หรือ ส่วนรวมเป็นสำคัญ
2. เป็นการตอกย้ำเรื่อง กฎของสังคม หรือ กฎของกลุ่ม เพื่อมาห้ประชาชนเกิดข้อสงสัย หรือ โต้แย้ง เช่น ความมั่นคงของชาติ วินัยเหล็ก ความเป็นธรรม
3. เป็นวาทกรรม(discourse) ที่มีระบบระเบียบ มีการตอกย้ำหลักการบางอย่างที่แน่นอน อันมีผลต่อการชี้นำความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมของคน เช่น อุดมการณ์ชาตินิยม ในบางครั้งอุดมการณ์อาจจะมีแบบจำลองเอาไว้ตอบคำถามทั้งหลาย
4. เป็นวาทกรรม(discourse)ที่มีลักษณะทางศีลธรรม โดยการใช้หลักการ "ควร" "ขอให้" เป็นเครื่องชี้ว่า เราคนไทยควรทำอะไร และไม่ควรทำอะไร
5. มีลักษณะวิวาทะกับฝ่ายตรงข้าม เช่น ระบอบคอมมิวนิสต์ ดังคำขวัญที่ว่า "คอมมิวนิสต์จงพินาศ"
6. เป็นตัวให้คำอธิบายเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นๆ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทฤษฎีสื่อสารเชิงบริบททางสังคม (Communication Theory : Social context)

เป็นทฤษฎีที่อธิบายกระบวนการสื่อสารว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของปัจจัยทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ กล่าวคือ ทุกสถานการณ์ทางสังคมจะสร้างแบบแผนหรือบรรยากาศ ที่มีอิทธิพล หรือ ควบคุมกระแสข่าวสารและผลแห่งพฤติกรรม ซึ่งก็คืออันการสื่อสารของมนุษย์นั้น สภาพแวดล้อมทางสังคมมีอิทธิพลอย่างสำคัญที่ทำให้การสื่อสารเกิดขึ้นได้ ซึ่งสภาวะแวดล้อมทางสังคมเป็นตัวควบคุมการส่งสารของผู้สื่อสาร เพราะเป็นปัจจัยที่ควบคุมแหล่งสาร การไหลของกระแสข่าว และผลของสาร เมื่อสภาพแวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปจะมีผลทำให้การไหลของกระแสข่าวเปลี่ยนแปลงไปด้วยทุกครั้ง

ในกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐให้เป็นที่ยอมรับได้ นั้น จะต้องทำความเข้าใจถึงสภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ หรือลักษณะบริบทแวดล้อมต่างๆ ซึ่งมีผลต่อการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ โดยที่ระบบอุดมการณ์หลักจะมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาต่างๆ เช่นภาวะทางเศรษฐกิจ การเมือง ความคาดหวังที่สูงขึ้นเนื่องจากการขยายตัวของการศึกษา และการสื่อสาร ซึ่งรัฐได้กำหนด หรือ สร้างอุดมการณ์ให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมเหล่านี้ได้ดีเท่าใด จะมีผลทำให้อุดมการณ์นั้นสำเร็จลุล่วงได้โดยง่าย รวดเร็ว นำเชื่อถือและมีผลงานนำไปปฏิบัติ ซึ่งบริบทแวดล้อมนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังคมโดยชอบธรรม และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินกิจการของรัฐ ฉะนั้น การกำหนดอุดมการณ์ของรัฐจึงต้องมีการเชื่อมโยงระหว่างการสร้างอุดมการณ์กับปัจจัยแวดล้อมทั้งหลายที่มีอยู่ในสังคม ดังนั้นงานการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความหมายที่ปรากฏในสื่อต่างๆ จึงต้องพิจารณาควบคู่ไปกับบริบทแวดล้อมอยู่เสมอ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวคิดเรื่องการสร้างสภาวะการครอบงำทางอำนาจของชนชั้นครอบงำ (Hegemony)

อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci 1891-1937) ได้วิเคราะห์รัฐในฐานะที่รัฐ เป็นเครื่องมือกดขี่ทางชนชั้น ว่ารัฐประกอบด้วย 2 ส่วนคือ (สุรพงษ์ ชัยนาม : 2524, 73)

1. ประชาสังคม หรือ สังคมพลเมือง (civil Society)

คือ สังคมส่วนที่รัฐไม่มีอำนาจผูกขาด รัฐจึงต้องผลิตอุดมการณ์ โดยให้อุดมการณ์ ทางหน้าที่ชี้นำ ให้การศึกษา ควบคุมความคิดและพฤติกรรมของคน ไม่ใช้ด้วยการบีบบังคับแต่ด้วยการ ครอบงำ โดยที่อุดมการณ์จะทำงานอยู่ในชีวิตประจำวันทีละเล็กละน้อย โดยที่ประชาสังคม ไม่ค่อยรู้สึกตัว ทำให้ความคิดและการกระทำของคนค่อยๆไปตามระบบ เพื่อสร้างความชอบธรรม และความยินยอมของอุดมการณ์นั้น

2. รัฐ หรือ สังคมการเมือง (state society)

คือ แหล่งที่ผูกอำนาจโดยรัฐ ทางหน้าที่กดขี่ด้วยการใช้ความรุนแรง ใช้การบังคับ ไม่ใช้การแสวงหาความยินยอม เช่น กฎหมาย ตำรวจ เป็นต้น

ฉะนั้น การที่ชนชั้นหนึ่งสามารถมีชัยชนะได้อย่างสมบูรณ์ จำเป็นต้องได้รับความยินยอม จากสมาชิก ส่วนใหญ่ของสังคมมากกว่าการใช้กำลังบังคับ ซึ่งกรัมสกีให้ทัศนะว่า "ประชาสังคม" เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด ที่ชนชั้นหนึ่งสามารถครอบงำความเป็นใหญ่อย่างสมบูรณ์ได้หากสามารถ เข้ามาครอบงำมีอิทธิพลเหนือประชาสังคมได้

กรัมสกีเชื่อว่า การที่ชนชั้นปกครองสามารถดำรงอยู่ได้ เป็นเพราะการประสานงาน อย่างเหมาะสมในการครอบงำทางชนชั้น โดยชนชั้นครอบงำต้องประสานกลไกด้านการปราบปราม และการครอบงำทางความคิดอุดมการณ์ควบคู่กันไป เพื่อรักษาอำนาจของชนชั้นครอบงำ ที่เป็น ดังนี้ก็เนื่องจาก ชนชั้นปกครองไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ด้วยการใช้อำนาจควบคุมบังคับเพียงอย่าง เดียวได้เป็นเวลายาวนาน แต่ต้องอาศัยการครอบงำทางความคิดอุดมการณ์ (ideological hegemony) ควบคู่ไปด้วย

แนวคิดของอัลดูแซร์ คล้ายคลึงกับแนวคิดของกรัมสซ์ที่ว่า กลางของรัฐหนึ่งๆ จะต้องประกอบขึ้นด้วย การใช้การกดขี่ปราบปราม และการใช้อุดมการณ์ร่วมกันเสมอ เพียงแต่ว่า ลักษณะใดจะถูกจัดเป็นด้านหลัก หรือ ด้านรองเท่านั้น เช่น ในขณะที่ยึด หรือ โรงเรียน ท้าหน้า ที่ผลิตสัญลักษณ์ทางอุดมการณ์เป็นหลัก ก็ต้องมีบทลงโทษ ขบขาส อันเป็นลักษณะการปราบปราม เป็นด้านรอง เป็นต้น ดังนั้น ในความเป็นจริงกลางทั้งสองด้านจะดำเนินงานควบคู่กันไปด้วยเสมอ ที่เราแยกมันออกเพียงเพื่อดูว่า อันไหนทำหน้าที่หลักกว่าอีกอันหนึ่งเท่านั้น (ภาณุจนา แก้วเทพ, 2529 : 51)

การครอบงำทางความคิดอุดมการณ์ คือ การที่ชนชั้นปกครองสามารถชนะใจชนชั้นที่ถูกปกครองให้สามารถยอมรับในความคิดและอุดมการณ์ของรัฐ หรือ เป็นปฏิบัติการของชนชั้นปกครองที่มุ่งใจให้ชนชั้นที่ถูกปกครองยอมรับในอุดมการณ์ และนำอุดมการณ์นั้นไปพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งงานดำเนินทางสังคมและวัฒนธรรมของพวกเขา ในการครอบงำทางความคิดอุดมการณ์นั้น โลกทัศน์ของชนชั้นปกครองจะถูกทำให้กลายเป็นสามัญสำนึกของทั้งสังคม ซึ่งแกรมส์อธิบายว่า การที่ชนชั้นปกครองสามารถเอาชนะความรู้สึกยินยอมของชนชั้นล่างในการสร้างสามัญสำนึกได้เป็นเพราะ "สงครามชิงพื้นที่ทางความคิด" (war of position) ซึ่งเป็นสงครามในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ในการต่อสู้ชิงพื้นที่ทางความคิดเพื่อการครองความเป็นเจ้านั้น อุดมการณ์สองอย่างที่เผชิญหน้ากันอยู่ คือ อุดมการณ์หลัก (dominant ideology) ฝ่ายหนึ่ง กับ อุดมการณ์ต่อต้าน (counter ideology) อีกฝ่ายหนึ่ง

"อุดมการณ์หลัก" (dominant ideology) คือ อุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ โดยทำหน้าที่ในการดำรงรักษาและดำรงระบบเดิม ในขณะที่อุดมการณ์ต่อต้าน คือ อุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เพื่อทำลายล้างระบบเดิมและนำเสนอระบบใหม่แทน สงครามชิงพื้นที่ทางความคิดจึงเป็นการต่อสู้ของอุดมการณ์หลัก กับ อุดมการณ์ต่อต้าน เพื่อการได้มาซึ่งชัยชนะในการยึดความยินยอมของสังคมส่วนใหญ่นั้นเอง

Hegemony จึงเป็นเรื่องของการร่วมมือกันในทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม โดยอุดมการณ์เป็นรูปลักษณะของการแสดงออกและวิธีการที่ทำให้เกิดความหมาย กลไกของอุดมการณ์ก็สามารถทำให้เกิดการยอมรับปฏิบัติตาม อุดมการณ์จึงมีฐานะเป็นเครื่องมือในการสร้างจิตสำนึกของผู้รับสาร เป็นเครื่องมือสื่อทางอุดมการณ์ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่อุดมการณ์นั้นๆ อันจะนำไปสู่การปกครองและควบคุมได้ง่ายขึ้น

สามารถนำแนวคิดของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) และหลุยส์ อัลตุสแซร์ (Louis Althusser) มาเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่อง "การสร้างสภาวะการครองอำนาจของชนชั้นครอบงำ (Hegemony) ในปฏิบัติการของคาวัวญ โดยอธิบายเหตุผลได้ว่า ในฐานะที่เป็นกลุ่มชนชั้นปกครองที่ยึดพื้นที่อุดมการณ์หลักของสังคมไทยไว้ และรัฐต้องการรักษาการครองอำนาจให้นานที่สุดนั้น รัฐจึงต้องพยายามทำให้อุดมการณ์ของรัฐได้รับการยอมรับจากมวลชนส่วนใหญ่นับตั้งแต่ยังเป็นสามัญสำนึก (common sense) หรือไม่รู้สึกรู้สีกว่าถูกครอบงำทางการวิเคราะห์โดยรัฐลักษณะดังกล่าวจะทำให้การรื้อถอนการครอบงำและการปกครองเป็นไปน้อยที่สุด เพราะมีกลไกต่างๆ ท้าหน้าทีประสานกัน เพื่อรักษาสภาวะการครองอำนาจของรัฐไว้

โดยหลักการนี้ อัลตุสแซร์ (2529 : 52) เชื่อว่าไม่มีชนชั้นไหนสามารถยึดครองอำนาจรัฐไว้ได้เป็นเวลายาวนาน โดยมีได้ดำเนินการครอบงำ "เหนือ" และ "ภายใน" "กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ" ไปด้วยพร้อมๆ ในเวลาเดียวกัน และ "การผลิตซ้ำอุดมการณ์เป็นการทำให้อุดมการณ์ดำรงอยู่ได้ และการคงอยู่ของอุดมการณ์ก็เนื่องมาจาก "กลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ" ที่จะท้าหน้าที่สืบทอดระบบสังคมด้วยการกำหนดพฤติกรรม ความเชื่อของประชาชนในสังคม และท้าที่ปัจเจกบุคคลรู้สึกเต็มใจที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ เพราะการกระทำเช่นนั้นท้าให้พวกเขาสามารถดำรงตนอยู่ได้ในสังคม"

หนึ่งในกลไกที่รัฐนำมาใช้ในการสร้างสภาวะการครองอำนาจของรัฐ ก็คือ การสร้างคาวัวญ เพื่อเป็นกลไกในการระบวนการสร้างอุดมการณ์ โดยให้คาวัวญเป็นปฏิบัติการของการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) จากมวลชนส่วนใหญ่นับตั้งแต่

ที่ยอมรับว่าอุดมการณ์ของรัฐมีความชอบธรรมในการปกครอง อันจะนำไปสู่การรักษาสภาวะการ
ครองอำนาจที่มั่นคง

ลักษณะการทำงานของดาวัชฎ มีลักษณะเป็นการสื่อสารสัญลักษณ์ โดยดาวัชฎทำหน้าที่
เป็นตัวชี้แนะทางอุดมการณ์ที่ถูกกำหนดจากชนชั้นปกครองในสังคม ด้วยการให้ดาวัชฎ(สายทิพย์
สุดติพันธ์, 2531, 120) "เป็นอิทธิพลร่วมที่จะช่วยย้ํา ผลิตซ้ำและขยายผลปฏิบัติการอุดมการณ์
ต่างๆ ร่วมกับองค์การอื่นๆในสังคม เช่น โรงเรียน ศาสนา ฯลฯ ...โดยถือเป็นองค์การในสังคม
พลเมืองที่จะทำหน้าที่ในการรักษาสภาวะการครองอำนาจนำของชนชั้นครอบงํา..."

ด้วยเหตุนี้ ความหมาย หรือ อุดมการณ์ของรัฐที่แฝงในดาวัชฎ จึงมีลักษณะ (กนกศักดิ์
แก้วเทพ : 2529, หน้า 47) เป็นการผนวกกลืนผลประโยชน์และความคาดหวังของประชาชนให้
อยู่ในขอบเขตของ อุดมการณ์หลักของสังคม โดยการสร้าง ระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม
การให้ความหมายที่สอดคล้อง และเอื้ออำนวยต่อวิถีการผลิตหลักของสังคม โดยการชูประเด็น
เป้าหมายของชาติ ซึ่งรัฐสามารถสร้างหลักการนำที่มีลักษณะ เป็นอุดมการณ์ของรัฐ ท้าให้ดูเสมือน
ว่ารัฐกำลังทำหน้าที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ส่วนรวม

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (๒๕๑๕, หน้า ๑๒) อธิบายอุดมการณ์ของรัฐที่เผยแพร่สู่มวลชน
ว่าอุดมการณ์ที่เผยแพร่ นั้น อาจจะเป็นเพียงสิ่งฉาบหน้าของสิ่งอื่นซึ่งอำพรางอยู่ เช่น การอ้าง
อุดมการณ์เพื่อสนับสนุนอำนาจ หรือ ความชอบธรรมของรัฐ"

ดังนั้นการสร้างอุดมการณ์ของรัฐผ่านดาวัชฎจึงสอดคล้องตาม แนวคิดเรื่องการสร้าง
สภาวะการครองอำนาจของชนชั้นครอบงํา (Hegemony) ของอันโตนิโย กรัมชี่และหลุยส์ อัลธุแซร์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ดร.นววรรณ พันธุเมธาและคณะ(2527) ศึกษารวบรวมเรื่อง คำขวัญภาษาไทย โดยศึกษาความเป็นมาของคำขวัญภาษาไทย ผลการศึกษาพบว่า ถ้อยคำลักษณะคำขวัญมีกำเนิดมาก่อนคำว่าคำขวัญ พบถ้อยคำลักษณะคำขวัญในปี 2481 ในงานประชาสัมพันธ์หนังสือพิมพ์ ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถระบุเวลาแน่นอนที่เกิดคำขวัญได้ แต่ประมาณว่าน่าจะมีผู้คิดใช้คำว่าคำขวัญขึ้นในระหว่าง พ.ศ.2485-2487 ลักษณะคำขวัญจะคล้าย " ชื่อกำกับใจ ภาสิตและสุภาสิต"

รศ.อวยพร พาณิช(2533) ศึกษารวบรวมเรื่อง พัฒนาการของคำขวัญในงานโฆษณาและงานประชาสัมพันธ์ในสื่อสิ่งพิมพ์. ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งยุคของคำขวัญออกเป็น 5 ยุค (ตั้งแต่ พ.ศ. 2471-2532) โดยใช้ลักษณะของคำขวัญและการนิยมใช้คำขวัญเป็นเกณฑ์ในการแบ่งคำขวัญ พบว่าในแต่ละยุคจะมีคำขวัญ เพื่อวัตถุประสงค์ประสงค์ในการประชาสัมพันธ์ที่แตกต่างกันออกไป เช่น คำขวัญในยุคเชื้อผู้นำชาติพ้นภัย (สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม พ.ศ.2581 - 2490) คำขวัญมีมากที่สุดและเด่นที่สุดในด้านคำขวัญเพื่อการประชาสัมพันธ์งานของรัฐบาล

ทิพวัลย์ โสรัตน์ตระกูล(2530) ศึกษารวบรวมเรื่อง หลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างสังคมใหม่ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม. พบว่า หลวงวิจิตรวาทการเป็นนักชาตินิยมรุนแรงของไทย เป็นบุคคลสำคัญในคณะรัฐบาลที่นำแนวคิด "ชาตินิยม" มาสู่เมืองไทย เป็นผู้มีบทบาทในการออกกฎระเบียบต่างๆ เช่น รัฐนิยม วีรธัมแห่งชาติ เป็นต้น เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลง ค่านิยม และระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนไทย ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาชาติไปสู่ความเป็นประเทศมหาอำนาจ

เทียมจันทร์ อ้าแห้ว(2521) ศึกษารวบรวมเรื่อง บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม(2485-2487) พบว่า จอมพล ป.พิบูลสงครามนำลัทธิชาตินิยมเป็นเครื่องมือนำการเข้าใจให้ประชาชนเชื่อถือและปฏิบัติตาม โดยมีความปรารถนาที่จะยกระดับฐานะของประเทศให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ ผลงานของจอมพล ป.พิบูลสงครามส่วนใหญ่เป็น

งานสร้างชาติทั้งงานด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เห็นได้จากการเรียกร้องดินแดนคืนจาก อังกฤษและฝรั่งเศส การกำจัดอิทธิพลของชาวต่างชาติออกจากระบบเศรษฐกิจ ส่งเสริมให้คนไทยประกอบอาชีพให้เป็นหลักแหล่ง รวมถึงการปรับปรุงแก้ไขวัฒนธรรมในด้านต่างๆ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย